

İDİL-URAL TATARLARINDA NEVRUZ BAYRAMLARI

*İlbaris NADİROF **

*Türkiye Türkçe'sine Aktaranlar:
Alsu KAMALİEVA - Mustafa KALKAN* **

Tataristan İlimler Akademisi'nin Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nde Tatar halk edebiyatının kaynaklarını toplama ve ilmî araştırmaların öğretilmesi ile meşgul olan folklor âlimleri, 1970-1980 yıllarından sonra Tatar halk eserlerinin 13 ciltlik bölümünü hazırlayıp bütün dünyaya duyurdular. Bu külliyyat İdil, Ural, Sibir ve Orta Asya taraflarında yaşayan Tatarların çok sayıdaki edebiyat türünü içine alan zengin bir çalışma olarak hazırlandı. 14. ciltte "İdigey" destanı işlenecektir.

Bahsettiğim 13 ciltlik külliyyatın 1. cildi Gelenekler ve Oyun Şarkıları olarak isimlendirildi. 0, 1980 yılında çıktı. Şimdi size bu kitaba giren Nevruz âdetleri ile bağlantılı olan şiirî eserler ve umumen bizim taraflarda yapılan bu âdetin özellikleri hakkında kısaca malûmat vereceğim.

18. asra kadar İdil-Ural Tatarları yeni yılı Mart ayının 21'inde gündüz ve gecenin eşit olduğunda kutlamaya başlarlar. Anlatılan bu âdetin Çuvaş halkında (onlarda Nuras diye adlandırılır) ve Fin-Ugör halkı olarak kabul edilen Mari halkında (onlarda, Naris diye adlandırılır) yayılan söylenişleri bu şekilde belirtilmiştir. Nevruz diye adlandırılmasının sebebi kışın yolcu edilmesi ve yazın karşılanmaya başlanmasıdır. Bu âdeti, eski Türklerde Mahmut Kaşgarlı'nın malûm olan sözlüğünde (Divân-ı Lügâti Türk, 2. cilt, Taşkent, 1961, s. 104, 130, 237; 3. cilt, 1968; s. 293, 378) görürüz.

Nevruz kutlamalarından dolayı Tatarlar arasında ilginç olan ritüeller

meydana gelmiştir. Bunlardan biri de, yeni yıl girdiğinde gençler, talebeler, çocuklar evden eve giderek beyit ve şiir söylerlerdi. O dönemde bu gelenek Nevruz eytü (Nevruz söylemek) diye adlandırılırdı. Âdet olduğu üzere Nevruz diyerek yürüyen gençler ev sahibine, onun ailesine sağlık, sıhhat, güvenlik ve zenginlik dilerlerdi. Gelecek yılın bereketli olmasını dilemek, bu eserlerin odak noktasını oluşturmaktadır. Nevruz deyişleri için gençlere zenginler yumurta, şeker ve para verirlerdi.

Sizin dikkatinizi çekecek olan, Kazan şehrindeki gimnazi talebeleri tarafından söylenen Nevruz beyitini sunuyoruz.

“Nevruz eyttik biz sizge,
Hakın birigiz, bizge;
Yeşigiz citsin yüzge,
Madıgız artsın közge,
Nevruz müberek bad.”

18. asırdan başlayarak Tatarlar arasında yeni yıl Yuliyân takvimi esas alınarak aralığın sonu, ocağın başına denk gelecek şekilde âdet olduğu üzere kutlanır. “Nartugan” diye adlandırılan geceler bu dönemde yapılmaya başlanan âdetler gibidir. Dün bize İdil bölgesinde yaşayan Türk soylu halklardan Çuvaşlardaki “Nartugan” hakkında Harun Bey’in sunmuş olduğu çekici tebliğ anlatıldığı için bu âdetlere değinmiyorum. Zamanla bu gelenekler Tatarlara geçip yaşamaya devam etti ve geçen asırda “Nevruz eytüler” ve “Nartugan” bayramı bir arada kutlanmaya başlandı.

“Nevruz” ve “Nartugan” tekstleri 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü, kaide olarak, geleneksel bayramın gelişini haber verir, İkincisi ise dilekte bulunanların isteklerinin gerçekleşmesidir.

Nevruz bayramından bir süre sonra günler ısınıp yeryüzüne yaz gelmeye başlayınca yapılmaya başlanan başka bir gelenek vardır. Bu “kileü eytü”dür (kileü - dilek sözünün fonetik şeklidir). Onda, Nevruz devamlı olarak göz önünde bulundurulmuştur. Bu âdetin asıl fonksiyonu söz yardımıyla topraktan (yerden) bolluk, gökten yağmur, güneşten ısı, tabiattan bereket isteme ve aileye huzurlu bir hayat temenni etme dileğidir.

Bazı yerlerde “kileü söylemek” için özel kişiler vardır. Onları “kileü kartları” (kileü ihtiyarları) diye adlandırmışlardır Kileülerin birisi şöyledir:

“Çir atası - çirem sakal! “Yer atası - alaca sakal!
Çir anası - asılbike! Yer anası - asılbike!
Tübesine tuklğın bir, Tepesine tokluğun ver
Tarmırına nıklğın bir, Damarına gücünü ver,
İl üstüne mullğın bir, İl üstüne bolluğun ver,
İl içinde bizge de bir! İl içinde bize de ver,
Başlyk tilekni, Başlıyoruz dileğimize
Kuterik bilekni, Kaldırıyoruz ellerimizi,
Kuyaş, şahit bul !” Güneş, şahit ol !”

Bu istekte eski babalarımızın yere, güneşe, Tengri'ye ibadet edişlerini tasvir etmek zor değildir. Toprak Ana görünüşü Türk halklarının edebiyatında önceden yer alan görünüşlerden birisidir. Meselâ, Altay Türklerinin destanları. Altay Bauçay, bunun gibi “Maaday Kara (Yer Ana da kahramanların yiğit olarak yetiştirilmelerinde asıl yeri tutan bir görünüştür Umumen eski Türk halklarının eserlerinde Gök Allah'ı (Tengri), Yer, Güneş'in bütün hayatın asıl üyeleri olduğunu görmek mümkündür. Onlara tapınmak çok güçlü bir âdet idi. (F. Urmançeev, Dastannapgo layık zamana, Kazan, s. 90, 118).

Güneşi büyük görüp, onu düşünmek milattan önce 5. yüzyılda Mısır da başlayan bir inanıştır. Mısır firavunu Exhoton'a kadar orada çok sayıda Tengriye tapınma âdeti vardı. Bunu bitirmek için Exhoton Allah'ın bir tane olması gerekir, o Allah'ın Güneş olduğunu ferman ettirmiştir. Güneş Tanrısı Aton diye adlandırılır ve ona bağışlanan özel bir marş yazılmıştır (Povest Peteise 111. Drevneyeginetskaya prava. M., 1978, s.251-255).

Bizim eski babalarımız İdil-Ural boylarında ömür süren Türkler de kültleştirerek bir süre Güneş'e tapınmış ve onu sonsuzlaştırmışlardır Güneş i Allah diye kabul etmek birçok halkta binlerce yıl devam etmiştir. Yukarıda zikredilip geçilen, “kileü”de Güneş görünüşü onu kişinin yakın görüp, kendisi ile özdeşleştirmesidir. “Güneşe tapınıldığı sezinlenmektedir Bu motifler “ Güneş çık, çık, çık”, “asıl Güneş, gel bire” gibi kileü’lerde de odak noktasını teşkil etmektedir.

Eski ilkbahar gelenekleri, Yer-Anaya, Güneş'e, Göğe bağışlanan dilekler, yalvarışlar, istekte bulunmalar, İdil-Ural Tatarlarında hâlen daha vardır. Bunlar “karga butkası”, “yangır butkası”, ayrıca “sören” diye adlandırılan geleneklerdir. Bu âdetlerde şiiri sesleniş, tabiat güçlerine seda ile sesleniş, yiyecek dilekleri, mal çeşitleri vb. isimlerin çok olduğu önemle vurgulanmaktadır. Şiir tekerlemelerindeki tekrarlanan çağrı ve yalvarma sözleri, sesleniş, tarla işleri ile uğraşan çiftçinin düşüncelerini, hayallerini ve ümitlerini göstermektedir.

Yıl faslı ile bağlı olan âdetler “Nevruz” deyişi ve ilkbahar günlerinin gelişi ile halk edebiyatında saklanarak kalan eserlerde asıl bölümleri oluşturmaktadır. Şimdi o yaşlıların hatırasında eski şiirin sade örneği ve çocuk folklorunda basit oyun tekerlemeleri haline dönüştüğü için halen de bunlara rastlanmaktadır.

Bununla birlikte ayrıca şunu da söylemek gerekir diye düşünüyorum.

Son yıllarda Rusya ülkesinde, bununla beraber Tataristan'da meydana gelen değişiklikler neticesinde Tatar halkının Sovyet totaliter rejimi döneminde unutturulup yok olmaya mahkûm edilen eski âdetlerinden çok sayıdaki güzel örf ve âdetler tekrar canlanmaya başlamıştır. Bu âdetlerden birisi olan Nevruz'a bağışlanan Mart ayının 21. günü her yıl Kazan'da ve Tataristan'ın ayrı şehirlerinde, köylerde, Nevruz bayramını kutlama âdetleri devam ettirilmektedir. Elbette ki, şimdi bu âdetler, bayram yapılırken önceden olduğu kadar onun eski gelenekleri, sihirli ve sembolik hususiyetleri hakkında bilgi mevcut değildir. Kışın geçişi, yazın karşılanması ile beraber çeşitli oyunlar “Nevruz düşüncelerini” tekerlemeler ile beraber söyleyerek bayramın içeriği teşkil edilir.

Ben Kazan'dan Ankara'ya gelirken Tatar Medeniyet Merkezi'nde bu sene de “Nevruz” bayramına hazırlanıyorlardı. Yarın da Kazan'da (21 Mart'ta) Sultangaliyev meydanında geleneksel “Nevruz” bayramını kutlayacaklar.

Dün burada Nevruz ile ilgili olan renkler hakkında bazı düşünceleri dinlemiştik. Bu renklerin biri de ak renktir. Tatar halk eserlerinde ak renk

çok kullanılan bir renktir. Bu renk Türk Cumhuriyeti'nin bayrağında ay ve yıldız olarak yer aldığı gibi bugünkü Tataristan bayrağında da kullanılmıştır.

Tatar Dilinin Açıklamalı Sözlüğü'nde bu sözün 20'den fazla türü ve değiştirilmiş manası gösterilmiştir. Ak düşüncesi renk olarak kullanılmamıştır. Dilde ve edebiyatta o yerine göre allegorik, yerine göre sembolik manada kullanılmıştır Meselâ, samimi kişiye “Ak yüzlü kişi”, “Ak gönüllü kişi” diyorlar “Ak yol” denen düşüncelerde de, ak sözü sağlığı, iyiliği anlatmaktadır. “Ak” sözünün değiştirilmiş manası Tatar halkının yaşayışı ve varlığını devam ettirmesi sırasında hâkimiyeti altındaki muhitlerde de devam etmektedir. Köy yerinde, meselâ, “ak kilet” (yazın içinde kalmak için yapılan ev). “ak munça” (ak hamam), “ak ev” (misafir evi) ismi ile adlandırılan binalar olduğu malûmdur “Ak” sözünün düğün âdetlerine yönelik olan manasının olduğu da malûmdur. Düğünden önce kız tarafından damada ve onun akrabalarına verilen hediyeye “ak” denilir. Bu âdetin “ak verme”. “akkel seki”, “aklaşu” diye de adlandırılmasına rastlanılmaktadır. Kumuk Türklerinde bu âdetin “aklık”, Türkmenlerde “akılık” diye de adlandırıldığı malûmdur. (Ahmetyanov R.G., Leksika Dukovnoy Keelturi Narodov Spedneso Pooljsa, M., 1981, s. 77).

Tatar halk edebiyatının rivâyet, destan, hikâye gibi türlerinde “ak böri” (ak kurt), “akbüz at”, “aksakallı kurt”, obrazları (görünüşleri) olduğunu söylemek gerekir.

Bizim halkımızda “ak böri” (ak kurt) diye bilinen tanınmış bir hikâye ve “ak böri” hakkında bir efsane vardır. Onlarda “ak böri” iyiliksever, kutlu bir zat, hikâye kahramanları ve düşman ortasında kalan halkın tılsımlı bir kahramanı olarak görülmektedir.

Halk Türkülerine bakıldığında ak renkle bağlantılı olan görünüşler çoktur

Hatun kızların üst-baş giyimleri, “ak gömlek”, “ak sitsa (basma) gömlek”, “ak alyapkiç (önlük)”, “ak kalfak”, “ak uka”, “ak yünşel”, “ak yavluk”, “ak perçatka (ak eldiven)”; orman - kır ürünleri - ak kayın, ak çiçek; kuşlar ve hayvanlar- “ak kuş”, “ak karga”, “ak kügerçin (ak

güvercin)”; tabiat görünüşleri - “aktomen” (duman), “ak bulut”, “ak kop”; evdeki eşyalar, “ak samovar”, “ak çilek” (ak kova) gibi görünüşler binlerce Türkülerde karşılaştırma, epilette belirtilerek geçilmektedir.

Türk dillerinde, Türk halklarının edebiyatında “ak” sözü, saf, temiz, pak ve güzel manalarında. Eski Mısır’da ve Romalılarda, Babillerde ve Asurlarda, Hindistan’da ve Yunanistan’da da böyledir. Türk Moğol kabileleri arasında ak rengi önemli bir renktir ve ilahi bir renk olarak kabul edilmiştir. Bunun için memleketi yöneten padişahlar, hanlar çeşitli törenlerde ve bayram günlerinde ak kıyafet giyerlerdi. Marko Polo’nun eski Moğol İmparatorluğu na bağışlayarak yazdığı kitabına bir göz atalım. O şöyle demektedir:

“Ak renkli giyimleri, kıyafetleri uğurlu renk olarak kabul ediyorlar. Bunun için onlar gelecek yıl iyi olsun diye yeni yılı karşılarak ak renkte kıyafetler giyerler. Buryat destanı âlimi A. İvanora’nın da ak renge önem verdiği görülecektir. Onun söylediklerine göre, “Geser” destanını okurken, dirseğinin altına ak minder alıp, ak kâğıda oturulması gerekir. Ayrıca bir örnek daha verelim. Kazak halkının “Koolandı Batır” destanında büyük kahramanın yüzü de, kolu da, süngüsü de ak renktedir. Umumi olarak söylenildiğinde ak renk sadece Türk halklarında değil, diğer çok sayıda halkların yaşayışında, inanç ve geleneklerinde, edebiyatında, önceden büyük bir yer tutmuştur.

Eski dedelerimiz ve babalarımız olan Türklerin âdetlerini hatırlatarak, sizin, değerli Türk kardeşlerimin, Nevruzunu kutlarım. Nevruz bayramınız mübarek ve kutlu olsun diye sözüme son veriyorum.

DİPNOTLAR:

*Doç. Dr., Tataristan İlimler Akademisi, Dil, Tarih, Edebiyat Enstitüsü, Kazan, TATARİSTAN.

** Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi; Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.